

ИСТОРИЈСКИ ЧАСОПИС

УДК 93/94 ISSN 0350-0802

Књ. LXV (2016) стр. 205-227

УДК: 327.39(=18)(470:497.11:497.2)“186/187“

Јована БЛАЖИЋ ПЕЈИЋ

**РОСТИСЛАВ ФАДЕЈЕВ
И ИСТОЧНО ПИТАЊЕ**

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ

Београд

2016

Јована БЛАЖИЋ ПЕЈИЋ*

Историјски институт
Београд

РОСТИСЛАВ ФАДЕЈЕВ И ИСТОЧНО ПИТАЊЕ**

Апстракт: Велике промене које су се догодиле на међународној европској позорници у седмој и осмој деценији XIX века, одразиле су се и на друштво, нарочито на оно у Русији, где настаје нови интелектуални покрет, панславизам. Кључ за решавање Источног питања за руске панслависте лежао је у избијању општебалканског устанка, коме би се придружила и Русија, а који би се завршио ослобођењем Словена од османске и хабзбуршке власти и уједињењем свих словенских народа у *Свесловенску конфедерацију*, под окриљем руског цара, са престоницом у Цариграду. Прави представник ове струје био је руски генерал и публициста Ростислав Андрејевич Фадејев. Циљ овог рада јесте да прикаже Фадејевљево виђење Источног питања и начин на који је он видео његово решавање у светлу догађаја Велике источне кризе (1875–1878).

Кључне речи: Ростислав Андрејевич Фадејев, Николај Павлович Игњатијев, панславизам, Источно питање, Русија, Милан Обреновић, Јован Ристић, Србија, Бугарска.

У времену када се Русија спремала да изађе из међународне изолације и наметне у решавању Источног питања, а након актуализације словенског питања у Русији после Московског свесловенског конгреса, неколицина интелектуалаца окупљена око новооснованог Петроградског одељења Московског словенског добротворног комитета почиње да објављује радове у духу панславизма. Најпознатији радови који су

* jovana.blazic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Европа и Срби (1804–1918): подстицаји и искушења европске Модерне* (Ев. бр. 177031).

позивали на политичко обједињавање Словена били су *Россия и Европа* (1869) Николаја Јаковљевича Данилевског и *Мнение о Восточном вопросе* (1870) Ростислава Андрејевича Фадејева.¹

I

Ростислав Андрејевич Фадејев (1824–1884)², рођен у Јекатеринославу (данашњи Дњепропетровск), потицао је из старе руске племићке породице. Отац му је био саратовски генерал-губернатор, те тајни саветник и члан Савета Главне управе кавкаског намесника, а по мајци био је потомак угледне аристократске породице Долгоруки. Од ране младости показивао је интересовање за војну каријеру, па је недуго након једногодишњег школовања на Петроградској (Михајловској) артиљеријској школи (1837–1838), војну афирмацију потражио на Кавказу. За време дугогодишње кавкаске службе (1849–1868), Фадејев је стекао војно признање, а по завршетку Кавкаског рата (1817–1864) и чин генерал-мајора. Године 1868. напустио је Кавказ, а непуне две године касније био је приморан да напусти и државну службу.³ По повратку с Кавказа, постаје члан Петроградског одељења Московског словенског добротворног комитета.⁴

¹ Више о руском панславизму: М. В. Petrovich, *The Emergence of Russian Pan-Slavism 1856–1870*, New York – London 1956; В. N. Sumner, *Russia and the Balkans 1870–1880*, Hamden – London 1962, 56–80; D. MacKenzie, *The Serbs and Russian Pan-Slavism 1875–1878*, Ithaca – New York 1967; J. Milojković-Đurić, *Pan-Slavism and National Identity in Russia and in Balkans 1830–1880: Images of the Self and the Others*, Boulder 1994; S. Terzić, *About Eastern and Western Pan-Slavism (in the XIX-th and beginning of the XX-th century)*, Историјски часопис LIII (2006) 317–332; Б. А. Прокудин, *Идея славянского единства в политической мысли России XIX века*, Москва 2007.

² Сви датуми у тексту дати су по новом календару.

³ Више о биографији Р. А. Фадејева: Н. А. Фадеева, *Воспоминания о Ростиславе Фадееве*, Собрание сочинений Р. А. Фадеева, Т. 1, Санкт Петербург 1889, 1–68; С. Ю. Витте, *Воспоминания. Детство. Царствования Александра II и Александра III (1849–1894)*, Т. 3, Ленинград 1924, 15–28; В. N. Sumner, *nav. delo*, 69–77; О. В. Кузнецов, *Р. А. Фадеев: генерал и публицист*, Волгоград 1998; С. В. Лебедев, *Предисловие: Государственный порядок. Россия и Кавказ*, Москва 2010, 5–32; Л. Ю. Пахомова, *Боснийский вопрос в российской внешней политике в 1878–1908 гг.*, Москва 2011, 77–106.

⁴ С. А. Никитин, *Славянские комитеты в России в 1858–1876 годах*, Москва 1960, 60, 63.

У Петрограду Фадејев се посветио писању,⁵ приклањајући се војној опозицији, коју је предводио некадашњи кавкаски намесник генерал-фелдмаршал кнез Александар Иванович Барјатински, која је крајем седме и почетком осме деценије жустро критиковала државни врх,⁶ а нарочито министра војске Дмитрија Андрејевича Миљутина (1861–1881) и његове реформе.⁷ Директан сукоб с властима лишио га је даљега напредовања у војсци, те је по наређењу цара пребачен у Министарство унутрашњих послова, где је шест месеци службовао без икакве материјалне надокнаде. Маја 1870. године поднео је оставку, званично из здравствених разлога,⁸ а за стварни разлог принудног пензионисања сматра се његово објављивање дела *Вооруженные силы России и Мнение о Восточном вопросе*.⁹ У писму престолонаследнику Великом кнезу

⁵ Већ за време служења на Кавказу почео је да пише, занимајући се превасходно за теме из области војне историје. Прво значајније дело било је *Шестдесят лет Кавказской войны* (1859) које му је и донело прва признања, те је марта 1860. године изабран за члана Руског географског друштва. Затим, низала су се дела *Письма с Кавказа* (1865), те *Вооруженные силы России* (1868), *Мнение о Восточном вопросе* (1870), *О мерах для восстановления русской армии* (1873), *Русское общество в настоящем и будущем (Чем нам быть?)* (1874), *Письма о современном состоянии России* (1881) и др. Фадејевљева сестра Надежда Алексејевна Фадејева објавила је његова сабрана дела у три тома: *Собрание сочинений Р. А. Фадеева*, Т. 1–3, Санкт Петербург 1889.

⁶ Постоје подаци да је руска штампарија у Бечу била центар пропаганде Барјатинског, а да су, делујући под покровитељством Великог кнеза Константина Николајевича, почетком 1869. године покренули лист *Borse Zeitung*, чији је политички део уређивао Фадејев: А. Cetnarowicz, *Narodni preporod u Dalmaciji: od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji*, превела М. Najbar-Agičić, Zagreb 2006, 155.

⁷ У *Сећањима* за 1873. годину Миљутин је забележио: „Кнез Барјатински је за своје оруђе узео заједљиво и непоштено перо Фадејева који је за њега већ припремао памфлете уперене на Министарство војске“. Министар војске је навео да је познати слеткарош Фадејев на почетку његовог управљања хвалио предузете реформе, а да је по повратку с Кавказа критиковао све што се радило у Министарству војске, те да је објавио низ брошура које су подигле прашину у Европи и задале доста мука Министарству спољних послова: „Фадејев, без длаке на језику и у писму, дволични, лукави и улагљиви“: *Воспоминания генерал-фельдмаршала графа Дмитрия Алексеевича Милютина 1868–половина 1873*, под редакцией Л. Г. Захаровой, Москва 2006, 55–57, 579.

⁸ Л. Ю. Пахомова, *нав. дело*, 80.

⁹ Фадејевљев сестрић, руски државник Сергеј Јуљевич Вите, навео је да је брошура *Мнение о Восточном вопросе* „узбуркала“ односе Русије и Аустроугарске, те да се кнез Горчаков пожалио Александру II, који је Фадејева принудио да поднесе оставку: С. Ю. Вите, *нав. дело*, 25.

Александру Александровичу Фадејев је признао да кад је постао свестан свог положаја, хтео је одмах да поднесе оставку, али је замољен да издржи још неко време: „Случајно и с моје стране неочекивано, моје име је стекло популарност у словенским и другим земљама наклоњеним Русији, тако да оно све до сад не силази са стубаца немачких и словенских новина; више пута сам био замољен, да ће моја оставка у овом тренутку у иностраној штампи бити пренета као протеривање из службе за исказано мишљење што би одредило крај словенске наклоности, што би оставило лош утисак“.¹⁰

Мнение о Восточном вопросе, које је прво објављено у деловима новембра 1869. године у листу *Биржевые новости*, те неколико месеци касније и као посебна брошура, није изазвало много интересовања у Русији.¹¹ Далеко веће признање чекало га је међу Словенима.¹² Изнета мишљења и погледи везана за Источно питање нису се подударали са ставовима званичне руске државне политике, са ставовима руског канцелара Александра Михаиловича Горчакова. Међутим, како је државни врх тога времена био подељен по питању вођења спољне политике, његов текст побрао је симпатије у редовима „ратоборније струје“, код престолонаследника, руског посланика у Цариграду грофа Николаја Павловича Игњатијева и у редовима војне опозиције. Брошура је веома брзо преведена на неколико језика (енглески, немачки, чешки, пољски, српски).¹³

Шта је за Ростислава Фадејева представљало Источно питање? Како га је требало решити и на који начин се долазило до његовог

¹⁰ Государственный архив Российской Федерации (даље: ГАРФ), Ф. 677, Оп. 1, Д. 1023, Л. 1–6. *Р. А. Фадејев – Александар Александрович (касније Александар III), Петроград, 11. мај 1870.*

¹¹ Фебруара 1871. године у вези ове његове књиге обратио му се Василиј Борисович Бланк, некадашњи радник у руском посланству у Цариграду (1846–1848) и навео да би његова књига могла да носи име „о словенском питању“ и уједно изложио своје мишљење о Источном питању, које се није подударало са изнетим: Российский государственный исторический архив (даље: РГИА), Ф. 1100, Оп. 1, Д. 37, Л. 1–4 об. *В. Б. Бланк – Р. А. Фадејев, 2. фебруар 1871.*

¹² С. А. Никитин, *Панслависткие теории конца 60-х годов*, Неизданные главы книги С. А. Никитина „Русское общество и вопросы балканской политики России. 1853–1876 гг, Славяне и Россия: к 110-летию со дня рождения С. А. Никитина: сборник статей, под редакцией И. В. Чуркиной, С. И. Данчековой и М. М. Фроловой, Москва 2013, 322–323. Неколико словенских градова доделило му је статус почасног грађанина: Н. А. Фадеева, *нав. дело*, 45.

¹³ С. А. Никитин, *Панслависткие теории конца 60-х годов*, 322–323. Ољег Владимирович Кузнецов помиње чак и бугарски превод брошуре: О. В. Кузнецов, *нав. дело*, 45.

решавања? То су питања која је он отворио. За Ростислава Фадејева, од историјског Источног питања остао је само термин, јер је оно сада прерасло у много важније општесловенско питање – свесловенско.¹⁴ Главни руски противник у решавању Источног питања је Аустроугарска, преко које води пут до Турске,¹⁵ јер за разлику од остатка Европе, једино за Аустроугарску и Русију оно није политичко већ животни питање.¹⁶ Стога, његова основна мисао везана за решавање Источног питања лежала је у избијању општебалканског устанка, коме би се придружила и Руска империја, а који би резултирао ослобођењем Словена од османске и хабзбуршке власти и уједињењем свих словенских народа у *Свесловенску федерацију*, на чијем челу би се нашао руски цар, а престоница „словенског савеза“ била би у Цариграду.¹⁷ У састав заједничке словенске државе не би ушли само Словени, већ и поједини несловенски народи, Грци и Румуни.¹⁸ Сви словенски народи имали би своје владе за обављање унутрашњих послова, док би општи заједнички послови, међународни односи и војно командовање, били поверени руском цару.¹⁹ Службени језик био би руски, а руски народ сачувао би право првенства.²⁰ Фадејев је указивао да је садашње стање ствари такво да су Словени у Турској и Аустроугарској наклоњени Русији само литерарно, што нема практичног значаја, па чак и у Србији која има статус аутономне кнежевине. За разлику од „поносних Срба“ који мисле да могу све сами,²¹ Фадејев наводи да једино галички Руси и Бугари желе руску помоћ.²² Да би се дошло до циља, до стварања „словенског савеза“, Фадејев је био убеђен да и руска држава и руско друштво морају активно да раде на придобијању Словена, да их увере у руску подршку и помоћ.²³ На крају брошуре закључио је да, иако ће неко његову искреност видети као неопрезност, остаје убеђен да сваки Рус треба отворено говорити о пословима своје отаџбине. Народи и државе о којима је он говорио

¹⁴ Р. Фадеев, *Мнение о Восточном вопросе 1869 г.*, Государственный порядок. Россия и Кавказ, составили С. В. Лебедев и Т. В. Линицкая, Москва 2010, 653–654.

¹⁵ Исто, 647–649, 658–659.

¹⁶ Исто, 640–641.

¹⁷ Исто, 635–718.

¹⁸ Исто, 666.

¹⁹ Исто, 682, 691.

²⁰ Исто, 689.

²¹ Исто, 664–665.

²² Исто, 661–662.

²³ Исто, 665–666.

равнодушни су према ономе што он мисли, али „кад мисао о Свесловенству постане и мисао државе, засијаће свима у очима, као муња, и тада за тајне неће бити места; наши послови кренуће успешно само онда када и сеоске жене на обали Молдавије или на обронцима Балкана, успављујући своје дете, буду му говориле: не плачи, ево ускоро ће доћи Руси да нам помогну, и теби ће донети поклон“.²⁴

Српски превод Фадејевљеве брошуре *Расправа о питању источном и словенском* изашао је из штампе исте 1870. године, само неколико месеци након објављивања делова у Каљевићевој Србији у преводу капетана у руској војсци Константина Митричевића.²⁵ Приређивач српског издања, Јанко Шафарик,²⁶ некритички је истакао значај и квалитете брошуре и „државничку женијалност и политичку трезвеност“ њеног аутора,²⁷ те је подвукао да је она доказ „да се словенски дух и словенски програм почео ширити и пуштати своје жиле и у државничким и у војничким круговима“. Ипак, сходно политици коју је водило Друго намесништво (1868–1872), панславистичке идеје ни у Србији нису имале већег одзива. Миливоје Петровић Блазнавац, видевши у Фадејевљеве брошури могућност за заостравање односа са Аустроугарском и Турском, учинио је све да спречи њено даље ширење у Србији.²⁸ Међутим, српска штампа наставила је да прати рад Фадејева.²⁹ Како у то време, српско-руски односи нису добро стајали, радило се на превазилажењу несугласица. Октобра 1871. године малолетни кнез Милан Обреновић, у пратњи првог намесника, посетио је руског цара Александра II у Ливадији. Кримска посета умногоме је

²⁴ Исто, 693–694.

²⁵ *Србија: лист за политику, трговину и просвету* 52 (8/20. мај 1870).

²⁶ С. Новаковић, *Библиографија српске и хрватске књижевности за 1870. год. (са додатком онога што су странци о нама писали)*, Гласник Српског ученог друштва XXXI (1871) 389.

²⁷ Генерала Растислава Андрејевича Фадејева, *Расправа о питању, источном и словенском*, [превео Ј. Шафарик], б. м. 1870, 1–2.

²⁸ С. Рајић, *Спољна политика Србије: између очекивања и реалности 1868–1878*, Београд 2015, 111–112.

²⁹ *Српски народ* априла 1870. године преноси да је Фадејев објавио чланак *Бојиште црноморско*, да би *Застава* јула 1872. године пренела у изводу чланак о руској војсци (преузет из листа *Русский мир*), а месец дана касније и *Глас народа* преноси да је Фадејев у листу *Русский мир* навео да ће одлучујућу улогу у Европи имати сила „која има највеће коњиштво стрелаца“, а то по њему може бити само Русија: *Српски народ: лист за политику и народну просвету* 38 (8. април 1870); *Застава* 82 (14. јул 1872); *Глас народа: лист за народне ствари, привреду, поуку и забаву* 31 (30. јул 1872).

поправила српско-руске односе и ублажила неповерење које је владало између Петрограда и Намесништва. На путу из Ливадије, Блазнавац се у Одеси састао са Фадејевим, коме је, за време дужег разговора, саопштио да код руског цара није приметио „панславистичке идеје“, изнео му свој лични став и покушао да га убеди да су његови ставови штетни по словенске интересе.³⁰ Истовремено, у суседству било је позитивних одјека на објављену брошуру. Занимљив податак представља став хрватског професора из околине Вараждина, Петра Томића, који је, „са весељем“ прочитао Фадејевљевоу брошуру и изразио став да Русија може и мора да оствари задатак и мисију која јој је поверена.³¹

II

Ростислав Андрејевич Фадејев, у два наврата у току 1875. године путовао је у Египат. У предвечерје избијања Велике источне кризе, од марта до маја 1875. године, борао је у првој посети Египту. Иако су његове посете званично имале приватни карактер, под велом учешћа у преуређењу египатске војске,³² његов задатак био је да опипа пулс и египатског кедива Исмаила³³ придобије на страну Русије. Иницијатор египатске мисије био је гроф Николај Павлович Игњатијев, кога је иначе у годинама Велике источне кризе пензионисани генерал-мајор верно служио.

³⁰ *Дневник Беџамина Калаја 1868–1875*, приредио А. Раденић, Београд 2002, 415.

³¹ Према мишљењу Петра Томића, било је потребно да на све стране Русија разграна мреже школа и железница, да се поспешу културна размена Русије са словенским народима и сл. Он је закључио да се „само тако осваја Цариград“: Научно-исследователский отдел рукописей Российской государственной библиотеки (даље: НИОР РГБ), Ф. 239, П. 20, Ед. хр. 6, Л. 1–6. *П. П. Томић – Н. А. Попов, Зелендвор, 9. мај 1870.*

³² У свом писму Н. П. Игњатијеву од 7. марта 1876. признао је да никада није имао стварну намеру да се бави реорганизацијом египатске војске. Да му је то била намера, у том случају, морао би да преузме команду над египатском војском и заузме положај министра војске, за шта је био сигуран да гроф Игњатијев, па и кедив Исмаил, не би пристали. Истовремено, сматрао је египатску војску веома слабом. Према његовом мишљењу, она би могла да ратује са азијским Турцима, али не и са европским Турцима, и да за то треба минимум пет година обуке. ГАРФ, Ф. 730, Оп. 1, Д. 4050, Л. 20–21 об. *Р. А. Фадејев – Н. П. Игњатијев, Каиро, 24. фебруар/7. март 1876.*

³³ Исмаил-паша (1830–1895), египатски паша (1863–1867), касније кедив Египта и Судана (1867–1879).

Прво египатско путовање Фадејев и Игњатијев оценили су као веома успешно. Исмаил кедив предложио му је да заузме место повереника у реорганизацији египатске војске што је Фадејев и прихватио, али под условом да не иступа званично и да не носи египатску униформу, већ да остане у статусу грађанина. Резултате мисије Фадејев је представио престолонаследнику, али је све требало да остане у тајности до јесени, до његовог поновног повратка у Египат. На тај начин, гроф Игњатијев је покушао да се заштити да Велика Британија не поквари реорганизацију египатске војске, али и од Министарства спољних послова Руске империје „које се толико навикло на политику одгађања да се ужасава од оваквих ствари“.³⁴ Све је то јасно осликавало руску политику која се због подела и разгласја „кретала у два колосека“. С једне стране, „мирољубива струја“, коју је заговарао кнез Горчаков, залагала се за мирно решење и споразум са великим силама, а с друге стране, „ратоборна струја“, чији је заговорник био гроф Игњатијев, захтевала је активнију политику Русије на Балкану. Александар II подржавао је руског канцелара, али свакако да није могао бити имун ни на ангажовање његове породице, руске царице, а нарочито престолонаследника, што је на другој страни често доводило до великог неразумевања и нејасног поимања руске државне политике.³⁵ У сваком случају, руска влада није учинила ништа да спречи Фадејевљево уплитање у догађања на Истоку, јер јој је у прилог ишла египатска непослушност према Порти и евентуално онемогућавање да Велика Британија контролише Суецки канал.³⁶

У међувремену, 9. јула 1875. године избила је „Невесињска пушка“ која је означила почетак Велике источне кризе. Устанак се брзо ширио и ти немири уздрмали су читав Балкан, те и Европу. За главног иницијатора устанка означена је Аустроугарска. Московски словенски добротворни комитет и његова одељења свесрдно су помагали устанике. Пошто је прва посета била извиђачког карактера, након заоштравања ситуације на Балкану, јесени 1875. године, Ростислав Фадејев, поновно је кренуо пут Египта.³⁷ У међувремену, новембра 1875. године египатски кедив продао је Британцима акције Суецке компаније.³⁸

³⁴ ГАРФ, Ф. 677, Оп. 1, Д. 1023, Л. 9–10 об. Р. А. Фадејев – Александар Александрович (касније Александар III), Одеса, 24. мај 1875.

³⁵ М. Ковић, *Дизраели и Источно питање*, Београд 2007, 148–151; В. Н. Виноградов, *Двуглавиј російский орел на Балканах 1683–1914*, Москва 2010, 329–426.

³⁶ О. В. Кузнецов, *нав. дело*, 89–90.

³⁷ Исто, 90.

³⁸ М. Ковић, *нав. дело*, 147–148.

Ростислав Фадејев 7. марта 1876. године јавио се из Каира Игњатијеву са вестима да је убедио кедива Исмаила да уколико избије српско-турски рат, на руски знак египатска војска крене на Сирију³⁹. Фадејев је сматрао да је важно да египатски кедив верује у руско покровитељство, да је за Русију важна независност Египта, која се може осигурати само заузимањем Сирије. Руски панслависта истицао је важност овог споразума, да „држањем египатског кедива у рукаву“,⁴⁰ гроф Игњатијев може лакше управљати Источним питањем, с обзиром да он „може ваљати за различите сосове, његова побуна значи – кућа на два дела“. ⁴¹ По постизању споразума, Фадејев је априла 1876. године напустио Каиро.⁴² „Египатски план“ остао је нереализован, јер није добио одобрење Министарства спољних послова и Министарства војске, а Фадејевљева мисија означена је за авантуру, иако је Игњатијев неко време заиста рачунао на тај план.⁴³

Истовремено, током зиме 1875/1876. године, Ростислав Фадејев прати догађања у Србији. У преписци он саветује Милана Обреновића да ратна дејства треба одложити до јесени, да међународне прилике не погодују ни Србији ни Русији. Саветовао га је да би за то време Србија требала порадити на војној спреми, на реорганизацији батаљона и повећању броја војника: „Сходно томе да је за један рат потребно имати добру војну спремну, финансије, рачунати на болести и дезертерство, да ли мислите да сте спремни? Ја у то заиста сумњам“. ⁴⁴ Напуштајући Каиро, Фадејев је планирао прво да посети Цариград, па Западну Европу, те на крају и Србију. У међувремену, Николај Николајевич Дурново, члан Московског словенског добротворног комитета и пријатељ српског митрополита, априла 1876. године, преноси митрополиту Михаилу вести да је Фадејев мишљења да је Русија одлично поступала, уздржавајући

³⁹ За наступање египатске војске у Сирији као најпогодније време видео је јесен 1876. године: ГАРФ, Ф. 677, Оп. 1, Д. 463, Л. 1–9. *Тајни мемоар о кризи на Оријенту, [1876].*

⁴⁰ Фадејев је писао грофу Игњатијеву: „Са кедивом у рукаву Ви можете са ланца пустити Србију и Црну Гору кад год, у крајњој мери домаће локално турско питање имате у џепу“: ГАРФ, Ф. 730, Оп. 1, Д. 4050, Л. 20–21 об. *Р. А. Фадејев – Н. П. Игњатијев, Каиро, 24. фебруар/7. март 1876.*

⁴¹ ГАРФ, Ф. 730, Оп. 1, Д. 4050, Л. 20–21 об. *Р. А. Фадејев – Н. П. Игњатијев, Каиро, 24. фебруар/7. март 1876.*

⁴² ГАРФ, Ф. 730, Оп. 1, Д. 4050, Л. 22–22 об. *Р. А. Фадејев – Н. П. Игњатијев, Каиро, 14. април 1876.*

⁴³ В. М. Хевролина, *Николай Павлович Игнатъев. Российский дипломат*, Москва 2009, 281–282.

⁴⁴ ГАРФ, Ф. 677, Оп. 1, Д. 462, Л. 1–4. *Р. А. Фадејев – [Милан Обреновић], [1876].*

Србију и Црну Гору од рата, јер је било потребно Турску ослабити што је више могуће у Босни и Херцеговини, толико да би она сама објавила рат Србији, али да се ситуација сада променила. Аустроугарска је затворила границу и Србија мора да реагује. Ова порука је требала бити пренета српском кнезу, а Дурново је подвукао да „овдашњи словенофили не седе скрштених руку“.⁴⁵

У међувремену, избио је устанак у Бугарској и „априлски ужаси“ привукли су пажњу читаве Европе, нарочито Московског словенског добротворног комитета.⁴⁶ Из Цариграда, Фадејев је маја 1876. године допутовао у Одесу. Тамо га је дочекао познаник „из кавкаских времена“, Бугарин Иван Кирович Кишељски, који је постао главни повереник за припремање устанка у Бугарској, без одобрења, али уз знање Горчаковљевог заменика и директора Азијског департмана Николаја Карловича Гирса и Миљутина.⁴⁷ Кишељски му је изложио своје ставове и планове везане за припремање устанка у Бугарској, те да је позвао генерала Черњајева да преузме команду над Бугарима.⁴⁸ Кишељски га је уверавао да руска влада не бежи од активније политике већ само тражи адекватан начин и повољан тренутак. Сумњајући у „неостварљиве петроградске полузамисли“,⁴⁹ Фадејев га је наговорио да „прекине кокетирање са министарствима“ и послао у Цариград.⁵⁰

⁴⁵ Архив Србије (даље: АС), Поклони и откупи (даље: ПО), 29/73. *Н. Н. Дурново – Митрополит Михаило, [1876].*

⁴⁶ Словенски добротворни комитети у Петрограду и Москви предузели су финансирање покрета: *Обраћање Московског словенског комитета, 5/17. мај 1876*, Россия и национально-освободительная борьба на Балканах 1875–1878, под редакцией А. Л. Нарочницкого, Москва 1978, 106–107; *В. К. Караконовски – Н. А. Попов, Цариград, 17/29. мај 1876*, Освобождение Болгарии от турецкого ига. Освободительная борьба южных славян и Россия 1875–1877: документы в трех томах, I, под редакцией С. А. Никитина, В. Д. Конобеева, А. К. Бурмова и Н. Т. Тодорова, Москва 1961, 223–225; *В. С. Јонин – Н. А. Попов, Москва, 4/16. јун 1876*, Исто, 244–245; *А. И. Васильчиков – И. К. Јанкулио, Трубетчино, 4/16. јун 1876*, Исто, 245–246.

⁴⁷ ГАРФ, Ф. 677, Оп. 1, Д. 457, Л. 1–2 об. *Р. А. Фадејев – И. И. Воронцов Дашков, Одеса, 3. мај 1876.*

⁴⁸ ГАРФ, Ф. 730, Оп. 1, Д. 4050, Л. 23–23 об. *Р. А. Фадејев – Н. П. Игњатијев, Одеса, 3. мај 1876.*

⁴⁹ ГАРФ, Ф. 730, Оп. 1, Д. 4050, Л. 23–23 об. *Р. А. Фадејев – Н. П. Игњатијев, Одеса, 3. мај 1876.*

⁵⁰ ГАРФ, Ф. 677, Оп. 1, Д. 457, Л. 1–2 об. *Р. А. Фадејев – И. И. Воронцов Дашков, Одеса, 3. мај 1876.*

Фадејев је сматрао да, ако је питање важно, оно се мора наћи у рукама Игњатијева као оружје.⁵¹

За Србију године Велике источне кризе представљале су велики изазов не само војно већ и на пољу дипломатије. Требало је правилно протумачити све сигнале које су европске силе слале, нарочито оне из Русије, што нимало није било једноставно. Под утицајем подстицаја који су долазили од стране руског конзула Андреја Николајевича Карцова,⁵² те и од грофа Игњатијева,⁵³ да ће Русија стати иза Србије у рату против Турске, а под притиском српског националног покрета, Кнежевина Србија ужурбано се спремила за рат са Турском. Када је рат постао готово изванредан и када су почеле припреме, поставило се питање главног заповедника. Према сећањима Алимпија Васиљевића, митрополит Михаило предложио је управо генерала Фадејева, који је међу Србима био познат по својим радовима и мишљењу „да пут до Цариграда води преко Беча“. Међутим, Димитрије Ђурић и Јеврем Грујић, српски официри школовани на Петроградској војној академији, препоручили су генерала Михаила Григорјевича Черњајева, истакнутог „лава од Ташкента“.⁵⁴ Убрзо, маја 1876. године, и Фадејев је примио вести из Србије да је рат неизбежан.⁵⁵

По повратку у Петроград, Ростислав Фадејев се окреће Бугарима, верујући као уосталом и многи други тада, да Русија само преко Бугарске може доћи до Цариграда. Престолонаследнику, који је иначе, преко начелника штаба гардијског корпуса Илариона Ивановича Воронцова Дашкова, био упознат са свим његовим пословима, „да није отишао да служи кедиву већ Источном питању“, излаже план о организацији новог устанка у Бугарској. Без обзира на све вести, и даље је веровао да устанак у Бугарској, српско-црногорско-турски рат, те и ступање египатског кедива на позорницу треба одложити до јесени.⁵⁶ Србија и Црна Гора 11.

⁵¹ ГАРФ, Ф. 730, Оп. 1, Д. 4050, Л. 23–23 об. Р. А. Фадејев – Н. П. Игњатијев, Одеса, 3. мај 1876.

⁵² Ј. Блажић, *Руски словенофили и балкански одметници: почетак Велике источне кризе (1875–1876)*, Sborník Konference mladých slavistů „Slovanský areál Evropa“, editori Václav Čermák a Marek Příklad, Praha 2010, 198–199.

⁵³ А. Васиљевић, *Моје успомене, приредио Р. Љушић*, Београд 1990, 109; М. Екмечић, *Стварање Југославије 1790–1918*, II, Београд 1989, 301.

⁵⁴ А. Васиљевић, *нав. дело*, 108–109.

⁵⁵ ГАРФ, Ф. 677, Оп. 1, Д. 457, Л. 1–2 об. Р. А. Фадејев – И. И. Воронцов Дашков, Одеса, 3. мај 1876.

⁵⁶ ГАРФ, Ф. 677, Оп. 1, Д. 457, Л. 1–2 об. Р. А. Фадејев – И. И. Воронцов Дашков, Одеса, 3. мај 1876.

јула 1876. године улазе у рат против Турске, а уочи самог избијања Фадејев је имао намеру да посети Србију, као спољну базу за припрему устанка у Бугарској,⁵⁷ али му је, по царском наређењу, забрањено да путује у Србију и Црну Гору, као и било какав вид учешћа у устанку у Турској.⁵⁸

Пошто су престолонаследник⁵⁹ и Гирс тајно одобрили планове за припремање Бугарског устанка, Фадејев и Кишељски почели су да прикупљају средства за наоружавање Бугара. Српско-турски рат била је савршена прилика да се устанци на Балкану удруже. Фадејев је непрестано указивао на Бугаре, које је због географског положаја издвајао у односу на остале балканске народе, наводећи да ће једино Бугари ићи са Русима до самог краја, до Цариграда. За њега је устанак у Бугарској био далеко значајнији и опаснији, као „рак желудца“, у односу на ратове Србије и Грчке против Турске, који су као „рак чланака“, и настојао је да у то увери и руску владу и руско друштво,⁶⁰ те се стога обратио и лично Горчакову. Изнео му је да је бугарско питање основа Источног питања, да у организовању Бугарског устанка лежи кључ решавања Источног питања, али да су за то потребна средства, те га је замолио да буде покровитељ акције.⁶¹ Недуго након тога, министар војске је забележио да је опазио промену код Горчакова, који је све мање веровао да ће Русија успети да избегне рат, чак напротив, говорио је о незваничној војној помоћи балканским народима. То је Миљутина навело да помисли да је „тај дрзник“ можда успео да донекле превари остарелог канцелара који је за њега рекао да је веома интеллигентан, али да не заслужује поверење. Фадејев му је тада поднео белешку, коју је пре тога поднео наследнику

⁵⁷ ГАРФ, Ф. 730, Оп. 1, Д. 4050, Л. 26–27 об. *Р. А. Фадејев – Н. П. Игњатијев, Петроград, 15/27. јун 1876.*

⁵⁸ *А. Л. Потапов – Н. В. Мезенцов, Емс, 30. мај/11. јун 1876.* Освобождение Болгарии от турецкого ига. Освободительная борьба южных славян и Россия 1875–1877: документы в трех томах, I, 237.

⁵⁹ Престолонаследник, као заговорник активније политике Русије у Источној кризи, у великој мери подржавао је тежње словенских народа. То је вероватно био утицај његовог учитеља Константина Победоносцева. Његова подршка додатно је уверавала да је Русија спремна да ступи у рат против Турске: ГАРФ, Ф. 677, Оп. 1, Д. 960, Л. 7–8. *К. Победоносцев – Престолонаследник Александар, 25. јун/7. јул 1876;* ГАРФ, Ф. 677, Оп. 1, Д. 960, Л. 10–13. *К. Победоносцев – Престолонаследник Александар, 3. октобар 1876.*

⁶⁰ ГАРФ, Ф. 730, Оп. 1, Д. 4050, Л. 26–27 об. *Р. А. Фадејев – Н. П. Игњатијев, Петроград, 15/27. јун 1876.*

⁶¹ ГАРФ, Ф. 828, Оп. 1, Ед. хр. 665, Л. 1–2 об. *Р. А. Фадејев – А. М. Горчаков, Петроград, 10. јул 1876.*

престола, да египатски кедив може да помогне да се балкански хришћани ослободе турске власти и докрајчи Порта.⁶²

Ростислав Фадејев, прикупивши довољно људства и новца, септембра 1876. године, предлаже грофу Игњатијеву да се за потребе руско-турског рата (који се очекује на јесен идуће године) формирају бугарске добровољачке јединице, „поуздана војска за коју нико не одговара“ тзв. *Болгарское дело в турецкой войне*, која би била под руском командом. Оне би послужиле за „буђење“ Бугара, јер уколико би избио устанак од Дунава до мора, „много лакше би се од Европе затражила њена аутономија“. Мисао је била да се оне формирају на српској територији, али се Черњајев томе успротивио.⁶³ Истовремено, због потреба српско-турског рата, престолонаследник је затражио да се средства и оружје који су прикупљени за бугарске одреде уступе Србији, што је наишло на негодовање Фадејева. Правдао се да су те јединице веома корисне у избијању руско-турског рата и да Бугарска мора да зна да има подршку, и да је најбоље да средствима и наоружањем управља Кишељски „који по вољи владе давно управља бугарским питањем и који има потпуно поверење бугарских комитета, искусан војник и дипломата“.⁶⁴

У међувремену, Фадејев је у послове око формирања бугарских добровољачких јединица укључио и Ивана Сергејевича Аксакова, председника Московског словенског добротворног комитета, што се касније за њега показало као погрешан потез.⁶⁵ До 1876. године познавали су се само површно, с обзиром на то да је Фадејев био члан Петроградског одељења, које је практично било самостално, и није имао потребе да одржава сталне контакте са члановима формалног центра у Москви.⁶⁶

⁶² *Дневник генерал-фельдмаршала графа Дмитрия Алексеевича Милютина 1876–1878*, под редакцией Л. Г. Захаровой, Москва 2009, 89–90.

⁶³ ГАРФ, Ф. 730, Оп. 1, Д. 4050, Л. 33–34. Р. А. Фадејев – Н. П. Игњатијев, Петроград, 4. септембар 1876.

⁶⁴ ГАРФ, Ф. 677, Оп. 1, Д. 1023, Л. 11–13 об. Р. А. Фадејев – Александар Александрович (касније Александар III), Петроград, 14. септембар 1876.

⁶⁵ Р. А. Фадејев – И. С. Аксаков, Петроград, 17. јул 1876. Освобождение Болгарии от турецкого ига. Освободительная борьба южных славян и Россия 1875–1877: документы в трех томах, I, 300–302.

⁶⁶ Ростислав Фадејев и Иван Аксаков започињу прву преписку 1874. и 1875. године. Године 1874. Фадејев му је послао своју књигу *Русское общество в настоящем и будущем (Чем нам быть?)*, на шта је Аксаков узвратио слањем своје биографије о Тјутчеву. Аксаков је тада навео да је упознат са његовим радовима, да су они лепо написани, али да се не слаже са свим радовима горепоменуте књиге, „но мора да призна истинитост почетних тачака и критику многих основних

Иако је за Аксакова Фадејев био „антипатичан до гнушања“, није могао да оспори да је његов „бугарски план“ користан,⁶⁷ али се потрудио да га из њега потисне. Прихватајући позив, Аксаков га је уверавао да подржава бугарско питање и да није присталица „великосрпске идеје“,⁶⁸ на шта му је Фадејев одговорио да Србија сигурно неће погинути, јер је Русија као опште питање узела у своје руке, али да се не може надати ни успесима, те да ће у случају руско-турског рата све зависити од тога када ће Бугарска „показати своје постојање“.⁶⁹ Истовремено, Аксаков је код престолонаследника негодовао зато што је „бугарска ствар“ поверена Фадејеву, јер се „шушкало“ да је изгубио у њега поверење.⁷⁰ По наређењу цара, 5. октобра 1876. године, Фадејев је стављен под надзор Трећег одељења,⁷¹ а почетком новембра посетиће Александра Александровича у Ливадији.⁷² Поновно разгласје оца

положаја“: РГИА, Ф. 1100, Оп. 1, Д. 36, Л. 1–1 об. *И. С. Аксаков – Р. А. Фадејев, Москва, 12. новембар 1874.* С друге стране, Фадејев је навео да Аксакова зна као талентованог публицисту, а сада и као мислиоца, као и да је давно упознат са „московским словенским учењем“. Навео је да је Аксаков „извео на пут“ његова два брата, његове пријатеље, међу којима је био и генерал Черњајев: Рукописный отдел Института русской литературы (Пушкинского дома) Российской академии наук (даље: РО ИРЛИ РАН), Ф. 3, Оп. 4, Д. 639, Л. 10–11 об. *Р. А. Фадејев – И. С. Аксаков, Одеса, [1875].*

⁶⁷ Иван Аксаков се сложио с њим да Србија и Црна Гора неће ићи до решавања општесловенског питања, већ до стицање независности и територијалног проширења, оне се неће борити до независности Бугарске или до заузећа Босфора и Дарданела од стране Русије, те да је решавање бугарског питања питање опстанка Турске, којим би Русија требало да се позабави, јер се ближи час решавања Источног питања: *И. С. Аксаков – М. Г. Черњајев, Москва, 7. септембар 1876.* Освобождение Болгарии от турецкого ига. Освободительная борьба южных славян и Россия 1875–1877: документы в трех томах, I, 386–389.

⁶⁸ Отдел рукописей Российской национальной библиотеки (даље: ОР РНБ), Ф. 14, Д. 28, Л. 1–2. *Московски словенски комитет (И. С. Аксаков) – Р. А. Фадејев, 16. септембар 1876.*

⁶⁹ ОР РНБ, Ф. 14, Д. 440, Л. 14–18 об. *Р. А. Фадејев – И. С. Аксаков, Петроград, 20. септембар 1876.*

⁷⁰ *К. П. Победносцев – Александар Александрович (Александар III), Петроград, 21. септембар 1876.* Письма Победносцева Александру III, I, с преусловием М. Н. Покровского, Москва 1925, 47.

⁷¹ ГАРФ, Ф. 109, Оп. 4а, Д. 456, Л. 1. *Белешка Трећег одељења, 23. септембар 1876.*

⁷² ГАРФ, Ф. 109, Оп. 4а, Д. 456, Л. 19. *Белешка Трећег одељења, 12. октобар 1876;* ГАРФ, Ф. 109, Оп. 4а, Д. 456, Л. 28. *Белешка Трећег одељења, 21. октобар 1876.* У Петроград се вратио 11. новембра 1876. године, након чега немамо података о даљем надзору: ГАРФ, Ф. 109, Оп. 4а, Д. 456, Л. 29. *Петроградска губернијска жандармска управа – Мајор Блументаљ, Петроград, 4. новембар 1876.*

и сина о вођењу спољне политике показало се на делу. Миљутин је осудио цареву „дволичну политику“, нарочито везано за слање добровољаца у Србију, сматрајући да је толеришући поступке свог сина, „најактивнијег у словенском питању“, који нису били у вези са ставовима званичне политике, делимично и сам допринео уверењу да руска влада то одобрава. Миљутин је навео да су престолонаследника завели „пробисвети попут Фадејева“ и скептично се запитао да ли услед такве двојакости може постојати јасан план.⁷³

По доношењу одлуке о покретању рата, те и о формирању бугарских добровољачких јединица,⁷⁴ оно је поверено Московском словенском добротворном комитету, а за команданта одреда одређен је генерал-мајор Николај Григорјевич Стољетов. Представници Московског словенског добротворног комитета, те и Аксаков, замолили су Миљутина да не дозволи учешће Фадејева у „бугарској ствари“ и уопште у „словенској ствари“. Упркос томе што је после дугогодишњег „препуцавања“ у јавности признао министру војске да је променио мишљење везано за војне реформе и што се хвалио „да му је још на рођењу одређено да ће бити познат и утицајан у словенском свету од Чешке до Солуна“, Миљутин није услишио његове молбе да се врати у службу било за формирање бугарских одреда било за одржавање рата у Црној Гори.⁷⁵

Уочи избијања руско-турског рата, априла 1877. године, преко Кишињева,⁷⁶ Ростислав Фадејев, посетио је Београд.⁷⁷ У Београду се представио као званично лице руске владе које је допутовало са намером да Милану Обреновићу пренесе поруку да руски цар очекује да Кнежевина Србија узме учешће у предстојећем сукобу и позвао кнеза да посети Александра II ради прецизнијих упутстава.⁷⁸ Руски конзул у Београду слао је извештаје да се пензионисани генерал често састаје са

⁷³ Дневник генерал-фельдмаршала графа Дмитрия Алексеевича Милотина 1876–1878, 126.

⁷⁴ Р. Бицаева-Стоянова, *Генерал Иван Попкиров Кишиелски* – один из достойнейших болгарских патриотов, Велико Тырново 2009, 174–175.

⁷⁵ Дневник генерал-фельдмаршала графа Дмитрия Алексеевича Милотина 1876–1878, 154.

⁷⁶ Исто, 220.

⁷⁷ Српска штампа пренела је вест о Фадејевљевом боравку у Београду. *Застава* је писала да су се пронели гласови да ће Србија ући у рат „јер народ неће да буде прост гледалац него хоће свима народима да покаже да српски народ није клонуо уред последњег рата“: *Застава* 57 (13/25. април 1877).

⁷⁸ *Записи Јеврема Грујића. Друга влада Обреновића и турски ратови*, III, Београд 1923, 289–290.

српским кнезом.⁷⁹ У Кишињев, где се налазио руски цар, српска влада послала је кнежевог ујака пуковника Ђорђа Катарџија. У међувремену, преко Игњатијева, који је такође боравио у Кишињеву, Фадејев је пренео вести да је Србија спремна да стане „под руски барјак“ и да српске власти моле за аудијенцију код руског цара.⁸⁰

Не желећи да буде неми посматрач догађаја који следе, генерал Фадејев је разрадио план о руско-српској војној сарадњи. По њему, требало је заузети све главне бугарске центре, одакле би се даље ширила политичка и војна организација међу Бугарима. Пошто је за то било потребно више од шест корпуса под командом генерала Стољетова, за постизање „политичког резултата“ било је потребно увући у рат и Србију, која би деловала с бока. Навео је да при томе уопште није мислио на „распиривање пепела српске ствари која је пропала још прошле године“, већ на руско-српску војну сарадњу при преласку Дунава и окршају са војском у Видину. Било је предвиђено и да се неколико одреда српске војске, уз један или два руска пука или без њих, споје са бугарским добровољачким јединицама, са којима би заједно даље наступали, заузимајући те главне центре и ширећи устанак. Други српски одреди заузели би Стару Србију, горње токове Мораве и Нишаве. Срби би требало да буду опрезни само са стране Босне, да се никако не сударе са Аустроугарима. Као коначан резултат уследио би долазак до Једрена, и тада се не би морало трговати аутономијама Бугара и других хришћана, већ би то по њему била готова ствар. Тако би се Источно питање решило у руску корист. Уверавао је да је српска војска способна за ове наступе,⁸¹ да су извукли поуке из прошлог рата, да им је потребно не више од 40.000 војника, којима ће командовати српски кнез, а коме је потребан само добар начелник штаба и новчана помоћ.⁸² Помињући начелника српског штаба вероватно је мислио на себе.

⁷⁹ А. Н. Карцов – *Министарство иностраних дела, 15/27. април 1877*, Освобождение Болгарии от турецкого ига. Борьба за национальное освобождение Болгарии в период русско-турецкой войны 1877–1878, Т. 2, под ред. С. А. Никитина, Д. К. Косева, В. Д. Конобеева и Г. Д. Годорова, Москва 1964, 21–22.

⁸⁰ ГАРФ, Ф. 730, Оп. 1, Д. 4050, Л. 42–47 об. Р. А. Фадејев – Н. П. Игњатијев, Београд, 12. април 1877.

⁸¹ Вести које су преносили руски добровољци са ратишта (1876) створиле су лоше мишљење о српској војсци: ГАРФ, Ф. 109, Оп. 4а, Д. 451, Л. 4–4 об. *Непознато лице – О. В. Демидова, 20. октобар 1876.*

⁸² ГАРФ, Ф. 730, Оп. 1, Д. 4050, Л. 42–47 об. Р. А. Фадејев – Н. П. Игњатијев, Београд, 12. април 1877.

Руска влада демантовала је његове тврдње да се налази у званичној мисији. Само две недеље по доласку, маја 1877. године, опозван је из Србије, а по одласку српски кнез га је наградио Орденом Таковског крста.⁸³ *Застава* од 7. јуна пренела је вести свог дописника из Београда да је за време посете Фадејева склопљен руско-српски уговор по коме је Русија стекла право да у случају нужде пређе преко Дунава од Турн-Северина у Кладово. Сходно томе, јављено је да се Србија у Кладову и Неготину „колосално спремила“.⁸⁴ Месец дана од посете, српски кнез и Јован Ристић посетили су руског цара у Плоешћу, не би ли се лично уверили у Фадејевљеве тврдње. Саветовано им је да се суздрже од рата све док руска војска не пређе Дунав.⁸⁵

Нову посету Београду Фадејев је учинио августа 1877. године. Тамо га је сачекао телеграм руског канцелара да његова посета нема званично одобрење руске владе. Српска влада, која се обавезала на слушање само званичних савета, одбила је Фадејевљев предлог да се стави у њену службу, те се он упутио даље на Цетиње. Јован Ристић је тврдио да га српска влада никада не би примила у службу због његове лоше репутације у Аустроугарској, све и да немају лоше искуство са Русима из 1876. године.⁸⁶ Горчаковљево одбацивање Срба у борбама с Турцима, како је мислио и Фадејев, показало се погрешно већ августа 1877. године, када се руска војска зауставила код Плевне. Фадејев је тврдио да је српски кнез био спреман да отпочне рат, али да се чекао званични пристанак и договор. Поново се радило о неусклађености и неодлучности руског државног врха, о избегавању заједничке руско-српске акције зарад мира с Аустроугарском.⁸⁷

На Цетињу Фадејев је био лепо примљен, јер је црногорски књаз био обавештен да он долази као повереник министра војске и да ужива велико поверење руске владе.⁸⁸ По доласку, октобра 1877. године,

⁸³ Р. А. Фадејев – И. И. Воронцов Дашков, *Букурешт, 12. септембар 1877*, Ростислав Фадејев о руско-српској савезничкој акцији ратне 1877. године, приредила С. Рајић, *Мешовита грађа (Miscellanea) XXXVI* (2015) 245–249.

⁸⁴ *Застава* 81 (27. мај/8. јун 1877).

⁸⁵ Н. П. Игнатъев, *Походные письма 1877 года. Письма Е. А. Игнатъвой с балканского театра военных действий*, подготовка текста, вступительная статья и комментарии В. М. Хевролиной, Москва 1999, 42.

⁸⁶ *Јован Ристић – Филип Христић, Београд, 16. август 1877*. Писма Јована Ристића Филипу Христићу од 1870. до 1873, и од 1877. до 1880, Београд 1931, 251–253.

⁸⁷ Р. А. Фадејев – И. И. Воронцов Дашков, *Букурешт, 12. септембар 1877*, Ростислав Фадејев о руско-српској савезничкој акцији ратне 1877. године, 245–249.

⁸⁸ Р. Јовановић, *Политички односи Црне Горе и Србије 1860–1878*, Цетиње 1977, 300.

учествује на саветовању и износи тајни план о удруженој акцији српске и црногорске војске према Бару и на простору Старе Србије, која би се одвијала под његовом командом и у координацији са дејствима руске војске. Никола Петровић и руски конзул у Дубровнику Александар Семјонович Јонин одобрили су план, који је након тога представљен и у Петрограду. Иако је Миљутин сумњао у могућност сарадње српске и црногорске војске, те и у Фадејевљеве способности да командује удруженим војскама, план је изложен цару. Одлучено је да ове операције треба имати у виду, али тек можда на пролеће.⁸⁹ Након пада Плевне, Фадејев је покушао да свој план и реализује, тврдећи да се судбина западног и источног дела Балкана треба решавати паралелно, али како се ускоро почело радити на примирју, од тога се дефинитивно одустало.⁹⁰ По завршетку рата, црногорски књаз поклонио му је имање недалеко од Бара, које је он касније продао.⁹¹

III

Као представник пораженог руског панславизма, у време када су се у Берлину верификовале већ донете одлуке, Ростислав Фадејев поновно се ставио на располагање министру војске и упутио на Балкан „да у оквиру новог путовања преиспита тамошње стање ствари и расположење интелектуалаца“. Николај Гирс послао је руским конзулима у Београду и Дубровнику тајни допис да је Фадејевљево путовање одобрио руски цар и да му помогну уколико за то буде потребе, и истовремено подвукао, да оно мора сачувати апсолутно незванични карактер.⁹² Његов тајни задатак био је да подстакне нове немире у Босни и утврди, у случају да дође до рата између Русије и Аустроугарске, може ли се рачунати на подршку балканских савезника.⁹³ У случају пропасти

⁸⁹ *Дневник генерал-фельдмаршала графа Дмитрия Алексеевича Милютина 1876–1878*, 332.

⁹⁰ Исто, 301–302; Л. Ю. Пахомова, *нав. дело*, 85–87.

⁹¹ С. Ю. Витте, *нав. дело*, 25.

⁹² Библиотечко-архивско одељење Народног музеја Црне Горе (даље: БАО НМЦГ), Ф. Приновљени рукописи, 1878. *Н. К. Гирс – А. С. Јонин, 24. мај 1878.*

⁹³ М. Екмечић, *Устанак у Херцеговини 1882. и историјске поуке*, Радови из историје Босне и Херцеговине XIX века, Београд 1997, 294–295; Д. М. Ковачевић, *Србија и Русија 1878 – 1889. Од Берлинског конгреса до абдикације краља Милана*, Београд 2003, 52; С. Рајић, *Спољна политика Србије: између очекивања и реалности 1868–1878*, 558.

Берлинског конгреса Русија је страховала од поновљеног сценарија из доба Кримског рата.

Његова прва станица био је Београд, где је допутовао 24. јуна 1878. године.⁹⁴ Руски генерални конзул у Београду Александар Иванович Персијани, његово путовање представио је као званичну тајну мисију Министарства војске,⁹⁵ са одобрењем Александра II.⁹⁶ Од српске владе затражио је да га извести о саставу и размештају аустроугарске војске дуж српске и босанске границе, „да му означе сигурне људе“, да се од руског новца распитају о расположењу хришћана и муслимана према окупацији.⁹⁷ Фадејев је извештавао да је, иако изнурена од ратова због Босне, која је њена „света рана“, Србија спремна на све, што тада није одговарало истини, у шта се и сам убрзо уверио.⁹⁸ Српске власти биле су веома неповерљиве и опрезне, не желећи да ризикују да изгубе аустроугарску подршку у тренутку када им је она била неопходна.⁹⁹ Веровали су да Русија и овога пута „игра на две карте“: да с једне стране уређује мир, а с друге, покушава да спречи окупацију Босне и Херцеговине од стране Аустроугарске, те и да се, у случају потребе, припрема и за рат против исте.¹⁰⁰ Милан Обреновић, имајући на уму и претходну његову визиту, која је такође представљена као званична, а која је на кнеза оставила горак утисак, одбио

⁹⁴ *Застава* је пренела допис из Београда да узрок доласка познатог генерала није познат „али на сваки начин може се очекивати да није дошао у Београд да се лечи и ужива ладноћу, него за нешто друго, како било, сретан му био долазак“: *Застава* 92 (14/26. јун 1878).

⁹⁵ Постоје подаци да је Фадејев са собом носио препоруку генерала Едуарда Ивановича Тотлебена, главнокомандујућег у руској војсци: Д. М. Ковачевић, *нав. дело*, 36.

⁹⁶ *Јеврем Грујић – Јован Ристић, Београд, 10/22. јун 1878*, Србија 1878: документи, приредили М. Војводић, Д. Живојиновић, А. Митровић и Р. Самарцић, Београд 1974, 441; О. В. Кузнецов, *нав. дело*, 107.

⁹⁷ *Јеврем Грујић – Јован Ристић, Београд, 13/25. јун 1878*. Србија 1878: документи, 452. Милорад Екмечић наводи један за њега непоуздан извор који потврђује да се нешто на томе и радило. Наводно је у Сарајево послат извесни Спасић да испита терен, и нека друга лица, која су радила на успостављању сарадње са муслиманима: М. Екмечић, *Устанак у Босни*, Београд 1996, 386.

⁹⁸ Д. М. Ковачевић, *нав. дело*, 53.

⁹⁹ *Јован Ристић – Јеврем Грујић, Берлин, 14/26. јун 1878*, Србија 1878: документи, 454–455.

¹⁰⁰ *Јеврем Грујић – Јован Ристић, Београд, 13/25. јун 1878*, Србија 1878: документи, 452; *Записи Јеврема Грујића: Друга влада Обреновића и турски ратови*, III, 338–339.

је да се с њим састане.¹⁰¹ Фадејев се у Београду састао и са виђенијим представницима русофилске струје, којима је изнео предлог о отварању Словенског добротворног комитета у Београду, који би окупио присталице и са простора јужне Угарске, Хрватске, Босне и Херцеговине,¹⁰² а помоћу кога би се управљало покретом у Босни.¹⁰³ Одржавао је контакте и материјално помагао босанскохерцеговачке устанике.¹⁰⁴ Познато је да је био у контакту са Голубом Бабићем.¹⁰⁵

Из Београда Фадејев је отпутовао у црногорску престоницу,¹⁰⁶ где се задржао до 3. августа 1878. године,¹⁰⁷ да би у повратку поновно свратио у Београд¹⁰⁸ и у разговорима са британским конзулом тврдио да ће Аустроугарска у Босни и Херцеговини наићи на озбиљан отпор.¹⁰⁹ Иако се знало да је Фадејев склон да ради на сопствену руку, овога пута све је указивало да ужива подршку званичног Петрограда. Страни представници чврсто су веровали да се радило о званичној мисији ради испитивања терена у случају руско-аустроугарског рата,¹¹⁰ те повезивали и са намерама Московског словенског добротворног друштва да се спречи

¹⁰¹ Милан Обреновић – Јеврем Грујић, *Ниш*, 10/22. јун 1878, Србија 1878: документи, 440.

¹⁰² Та његова намера стигла је и до аустроугарске владе: В. Чубриловић, *Босански устанак 1875–1878*, Београд 1996, 314.

¹⁰³ Хјуберт Цернингам – Роберт Солзбери, *Београд*, 8/20. јун 1878, Србија 1878: документи, 433–436.

¹⁰⁴ Хјуберт Цернингам – Роберт Солзбери, *Београд*, 13/25. јун 1878, Србија 1878: документи, 452–454.

¹⁰⁵ Јован Ристић је уверавао аустроугарског конзула да Фадејев неће имати успеха. Голуб Бабић, кога је Фадејев наговарао на савез са муслиманима и заједнички отпор окупацији, а кога је истовремено Ристић уздржавао од тога, вратио се убрзо у Босну: М. Екмечић, *Устанак у Босни*, 386–387.

¹⁰⁶ М. Екмечић, *Устанак у Херцеговини 1882. и историјске поуке*, 294; Н. И. Хитрова, *Черногория в период Восточного кризиса 1875–1878 гг.*, Россия и восточный кризис 70-х годов XIX в, под редакцией А. И. Федосова, Москва 1981, 71.

¹⁰⁷ М. Екмечић, *Устанак у Херцеговини 1882. и историјске поуке*, 295.

¹⁰⁸ Коста Цукић – Јован Ристић, *Беч*, 29. јул/10. август 1878, Србија 1878: документи, 605–607.

¹⁰⁹ Хјуберт Цернингам – Роберт Солзбери, *Београд*, 17/29. јул 1878, Србија 1878: документи, 594.

¹¹⁰ Хјуберт Цернингам – Роберт Солзбери, *Београд*, 13/25. јун 1878, Србија 1878: документи, 452–454; Хјуберт Цернингам – Роберт Солзбери, *Београд*, 17/29. јун 1878, Србија 1878: документи, 478–480.

окупација Босне и Херцеговине.¹¹¹ Аустроугарски канцелар Ђула Андраши замолио је српске власти да испрате Фадејева, те је он 19. августа напустио Београд и вратио се у Русију.¹¹² Постоје подаци да је и Призренска лига рачунала на укључивање у покрет отпора у Босни.¹¹³

Након Берлинског конгреса, иако се посветио критици државне унутрашње политике, није заборављао ни на Источно питање. Сходно томе да је аустроугарски утицај после 1878. године нагло порастао у Србији, а да се српска влада обавезала на изградњу железнице Београд–Врање, Русија није желела да остане неми посматрач, те је октобра 1878. године Ростислав Фадејев добио тајни налог да ступи у преговоре са железничким компанијама, не би ли „приватним путем“ градили железницу. Фадејев је сматрао да Русија на Балкану треба да склапа трговинско-политичке споразуме и да балканске народе помаже колико може, и истовремено, да спроводи политику мира. У складу с тиме, понудио је руској влади решење српског железничког питања и као представник московског предузимача Саве Ивановича Мамонтова боравио у Србији 1880. године.¹¹⁴ Само две године касније, постоје подаци да је за време Херцеговачког устанка 1882. године, поред руског генералног конзула у Бугарској Михаила Александровича Хитрова, био један од организатора регрутовања и пребацивања бугарских добровољаца у Херцеговину.¹¹⁵

¹¹¹ Хјуберт Цернингам – Роберт Солзбери, *Београд, 8/20. јун 1878*, Србија 1878: документи, 433–436.

¹¹² Аустроугарски канцелар је Кости Цукићу рекао да би његова делатност могла друге навести на свакојаке закључке, те да би било добро да се тај човек, за кога сам руски цар каже „да нема никакве вредности ни као генерал ни као државник“, као „смутљивац“ уклони из Београда: *Коста Цукић – Јован Ристић, Беч, 7/19. август 1878*, Србија 1878: документи, 614–618. У исто време, стигла је и наредба генерала Н. Н. Обручева да се Фадејев врати у Русију: Л. Ю. Пахомова, *нав. дело*, 101.

¹¹³ У августу 1878. године Персијани телеграфише у Петроград да је Фадејев замолио да се обавести министар војске да 20.000 Албанаца чека одлуку револуционарне турске скупштине у Новом Пазару да се укључи у покрет против Аустроугарске: И. Тепић, *Босна и Херцеговина у руским изворима (1856–1878)*, Сарајево 1988, 489.

¹¹⁴ Више о питању српске железнице у Русији: С. И. Данченко, *Руско-српски односи крајем седамдесетих и у првој половини осамдесетих година XIX века*, Историјски часопис XXXVI (1989) 99–109; Исти, *Развитие сербской государственности и Россия 1878–1903*, Москва 1996, 46–48; Д. М. Ковачевић, *нав. дело*, 86–102.

¹¹⁵ М. Екмечић, *Устанак у Херцеговини 1882. и историјске поуке*, 344; Д. М. Ковачевић, *нав. дело*, 181.

* * *

Ростислав Андрејевич Фадејев, руски генерал-мајор и публициста, панслависта и члан Петроградског словенског добротворног друштва, имао је веома запажену улогу на Балкану у доба Велике источне кризе. Његов пример јасно осликава двоструку политику Руске империје, која је, у сврху остваривања спољнополитичких интереса, била спремна да игра и на карту руских панслависта. Избијање Велике источне кризе доживео је као наступање тренутка на који се дуго чекало. Као човек сумњиве репутације, чије су мисије Европи могле бити представљене као „личне авантуре“, а чије су везе и војна каријера у исто време уливале поверење на Балкану, поседовао је савршен спој да се искористи као средство једног дела руског државног апарата да путем његовог деловања покуша да утиче на политике балканских кнежевина и Источно питање реши у корист Русије. Био је заговорник подржавања и решавања бугарског питања, верујући да само оно Русију може довести до Цариграда, до остварења вековне тежње, излаза на топла мора.

Jovana Blažić Pejić

ROSTISLAV FADEEV AND THE EASTERN QUESTION

Summary

Big changes which took place in Europe in the sixties and seventies of the 19th century also reflected on society. In Russia, a new intellectual movement emerged – Pan-Slavism, which often worked to the benefit of the official foreign policy of the Russian Empire. The leading publicist of Russian Pan-Slavism was Rostislav Andreyevich Fadeyev (1824–1884), a resigning general. His basic idea concerning the Eastern Question was to initiate a pan-Balkan uprising, to be joined by the Russian Empire, leading to the liberation and unification of all Slavs into a pan-Slavic federation, seated in Tsarigrad, under the auspices of the Russian Tsar. The necessary condition precedent for the establishment of a common Slavic state was the destruction of Austria-Hungary. That was exactly the essence of Russian Pan-Slavism.

Highly interested in solving the Eastern Question “in Russian spirit“, R. A. Fadeyev saw his opportunity in the outbreak of the Great Eastern Crisis (1875–1878). Between 1876 and 1878, with the support of the highest Russian officials, general Fadeyev travelled to the Balkans on several occasions, trying to influence the course of events there by his actions. His activity was embodied in the wholehearted support to Bulgarians because Tsarigrad, by its nature, was accessible only via Bulgaria. He strongly believed that with military cooperation between Balkan allies and the Russian Empire, Tsarigrad could fall into the Russian hands. The Treaty of Berlin represented a great defeat for Russian Pan-Slavism. As a typical representative of Russian Pan-Slavists, during the Berlin meetings of the European powers’ delegates, general Fadeyev, with the support of Russian officials, tried to instigate new turmoil in the Balkans; however, that was no longer possible.

Keywords: Rostislav Andreevich Fadeev, Nikolay Pavlovich Ignatyev, Pan-Slavism, Eastern Question, Russia, Milan Obrenović, Jovan Ristić, Serbia, Bulgaria.

Чланак примљен: 30. 04. 2016.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 02. 08. 2016.